

Pavuša Vežić

Odjel za povijest umjetnosti Sveučilišta u Zadru

Vrata Michelea Sanmichelija u Zadru¹

Izlaganje sa znanstvenog skupa – *Conference paper*

Predan 10. 7. 2005. – Prihvaćen 24. 10. 2005.

UDK: 72.034(497.5 Zadar)

Sažetak

Godine 1537. Michele Sanmicheli dobio je nalog od mletačke vlade da na kopnenoj strani Zadra izgradi nove gradske zidine i obrambeni kanal u prostoru između Grada i Varoša, srednjovjekovnoga predgrađa. S utverdama su 1543. godine izgrađena i tzv. Porta terraferma, monumentalna gradska vrata, koja neki pisci pripisuju Micheleu, a neki, pak, njegovu nećaku Giangiolamu. Komunalnim radovima u Zadru tijekom 19. stoljeća razoren je stražnji dio vrata, te je do danas ostalo u prostoru sačuvano tek njihovo pročelje. Stilskom analizom njegovih elemenata autor se priklanja uvjerenju da su Vrata u Foši zaista djelo Michelea Sanmichelija. Argumente nalazi u proporcijskim odnosima i arhitektonskoj kompoziciji pročelja, s visokim lučno nadvijanim prolazom u sredini i niskim ravno nadvijanim bočnim prolazima, te karakterističnim arhitektonskim elementi-

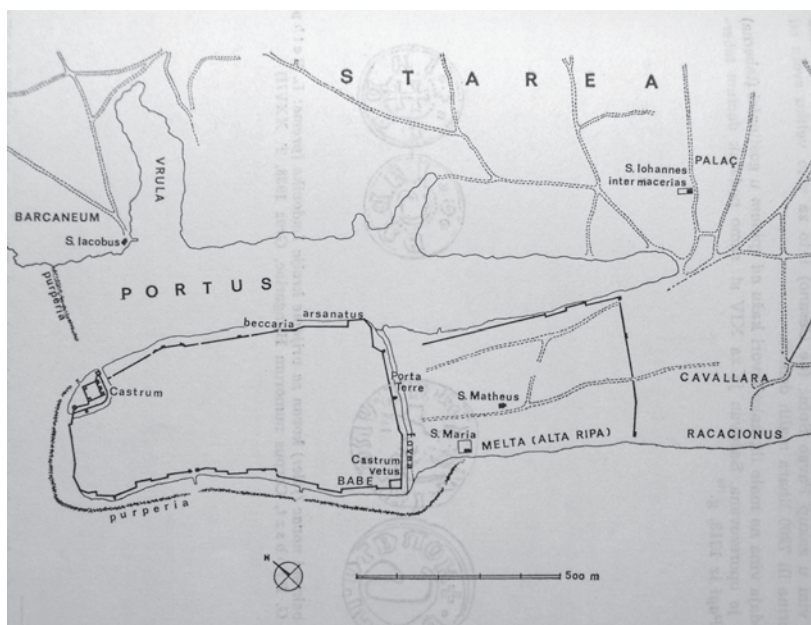
ma koji grade konstruktivnu i dekorativnu strukturu (npr. pilastri i polustupovi na rubnim dijelovima portala i klasična trabeacija iznad njega, naglašeni dorski friz i toskanski kapitel, ili, pak, kornič s valovitim ornamentom, i uopće antička profilacija, te svojevrstan *chiaroscuro* u skulptorskoj obradi detalja i vrlo uredan rustični bunjato na oplošju – sve skupa elementi naglašeno svojstveni arhitekturi portala Sanmichelijevih utvrda). Slična su vrata osobito Porta Nuova, a donekle i Porta di San Zeno u Veroni, te Porta di San Martino u Legnanu. Autor drži da je pročelje Kopnenih vrata u Zadru s tako karakterističnim arhitektonskim rječnikom, od kompozicije do pojedinih elemenata, te izvanrednom skulptorskom obradom detalja, remek-djelo među portalima na utverdama Michelea Sanmichelija.

Ključne riječi: *Michele Sanmicheli, Zadar, Foša, vrata, portal, renesansa*

Michele Sanmicheli, arhitekt vrlo vrijednih manirističkih građevina u Veroni i Veneciji,² bio je i glavni inženjer za vojnu izgradnju na tlu Mletačke Republike. Godine 1537. dobio je nalog da u Zadru načini kanal između gradskih zidina i srednjovjekovnoga predgrađa, dakle u prostoru između Grada i Varoša, a na potezu od Crkve sv. Marije od Mora do gradske luke, sve skupa prema zamisli urbinskoga vojvode Francesca Marije della Rovere, koji bijaše ujedno zapovjednik mletačke vojske, *capitano generale delle milizie venete*. U dokumentu stoji: »... far un fosso dalla banda di Santa Maria del mare fino al porto con una cortina e doi bastioni, cioè uno per la banda, secondo il disegno piccolo sopra de ciò fatto con il consiglio de Sua Excellentia ...«.³

U našoj literaturi dosta se raspravljalo o tome koja bi među zadarskim crkvama posvećenima Bogorodici mogla biti Santa Maria del mare, odnosno gdje se nalazila. Pritom se pomišljalo na crkve u samome Gradu,⁴ a ne na one u Varošu, odnosno *Borgu*, kako ga navode povijesni izvori. Predgrađe bijaše porušeno u vremenu od 1567. do 1570. godine radi izgradnje predutvrde Forte. Razaranje naselja i podizanje predutvrde

vodio je Sforza Palavicino.⁵ U to su doba srušene i četiri crkve koje su se nalazile u Varošu. Jedna je bila posvećena sv. Martinu, po čemu je predgrađe i nazivano Borgo di San Martino.⁶ Druga bijaše posvećena sv. Mateju. U njoj je posebno štovan kult Bogorodice (tzv. Varoška Gospa), potom prenesen u Grad, u Baziliku sv. Stjepana, koja tada bijaše posvećena sv. Mariji (a kasnije sv. Šimi).⁷ Treća je bila Crkva sv. Križa.⁸ Konačno, četvrta bijaše crkva i samostan S. Maria de Melta, ili S. Maria de Alta ripa, kako je navode pisani povijesni izvori srednjovjekovnoga Zadra.⁹ Riječ je zacijelo o dijelu Varoša zvanome Melta i o samostanskome sklopu u njemu, podignutom ponad mora na uzdignutoj obali, Alta ripa (otprilike na mjestu kasnije austrijske kasarne, danas Gimnazije Vladimira Nazora).¹⁰ Mateo Pagano je na svome drvorezu zadarsko-šibenskoga područja, nastalom oko 1530. godine (dakle, u vremenu još uvijek čuvanih srednjovjekovnih zidina oko Grada i samoga Varoša pred njima), na tome položaju nacrtao model bazilikalne građevine i obilježio je inicijalima *S* i *M*.¹¹ S obzirom na specifične nazive koji govore o karakterističnoj dispoziciji crkve, smještene očito

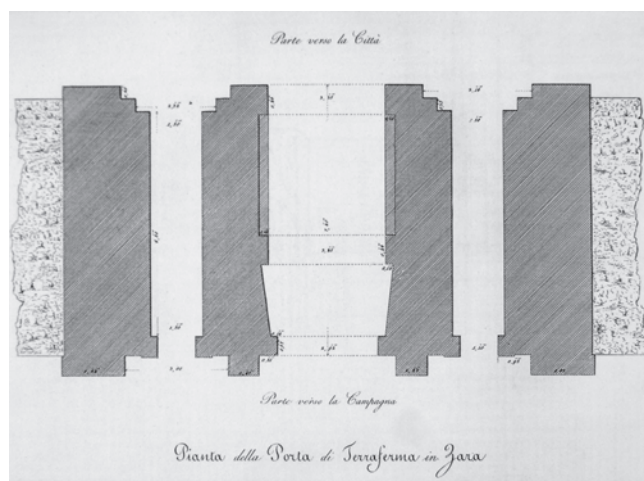
Plan Zadra na kraju 14. st. (N. Klaić – I. Petricioli, *Prošlost Zadra II*)
Map of Zadar, late 14th c.

Zadar oko 1530. g. na drvorezu Matea Pagana (I. Petricioli, *Stari Zadar u slici i riječi*)
Zadar around 1530, woodcut by Mateo Pagani

ponad mora na visokoj obali i vrlo prisutne u vizurama s mora na Zadar, pretpostavljam da je upravo to Sv. Marija, crkva navedena u spomenutom dokumentu. Na tome mjestu i s karakterističnim nazivom ona zaista dobro odgovara podatcima iz naloga u kojem se navodi da novi kanal, *fosso*, bude prokopan na strani Svete Marije od Mora, *dalla banda di Santa Maria del mare*, i proveden cijelom širinom zadarskoga poluotoka, sve do gradske luke, *fino al porto*.

Kanal je neposredno pred novim gradskim zidom, zamišljenim s dva bastiona i jednom kortinom, *con una cortina e doi bastioni*, trebao presjeći dvije dotadašnje ceste koje su iz gradskoga agera kroz predgrađe vodile izravno svaka na svoja srednjovjekovna gradska vrata na ulazu u Zadar.¹² Jedna i druga vrata nalazila su se u osi svaka svoje ulice, a one su obje bile najvažniji srednjovjekovni putovi uzduž Grada. Jedna je uz Kneževu palaču i Veliki trg, *platea magna*,¹³ vodila do Katedrale, i dalje prema Kaštelu, a druga izravno na srednjovjekovni *campus*,¹⁴ odnosno Kampu ispred Nadbiskupske palače, poljanu koja je upravo od 16. sve do 20. stoljeća funkcionirala kao glavna gradska tržnica, »trbuh Zadra«, na mjestu nekadašnjega foruma u rimskome Iaderu. Boraveći 1537. godine u Zadru,¹⁵ razrađujući della Roverinu ideju, Sanmicheli je predvidio da ubuduće na kopnenoj strani budu samo jedna vrata. Zamislio ih je upravo na potonjemu pravcu, koji je povezivao Kampu i Borgo, te u nastavku »biogradskom cestom« vodio dalje uz more. Vrata u osi paralelne ulice povezivala su Veliki trg i Polaćište,¹⁶ veliko raskršće u dnu gradske luke, s cestom koja dalje vodi prema Kotarima, u to doba zaposjednutim Turcima, zbog čega je taj pravac pomalo gubio na značenju u mreži putova. Čini se da je to moglo navesti Sanmichelija da isključi drugi ulaz u Grad, nešto što je Zadar u svojoj matrici imao tokom cijele povijesti, antičke i srednjovjekovne, sve do 16. stoljeća.

Tlocrt Porta terraferma u Zadru (F. Ronzani – G. Luciolli, *Le fabbriche civili, ecclesiastiche e militari di Michele Sanmicheli*)
Ground plan of the Porta terraferma in Zadar

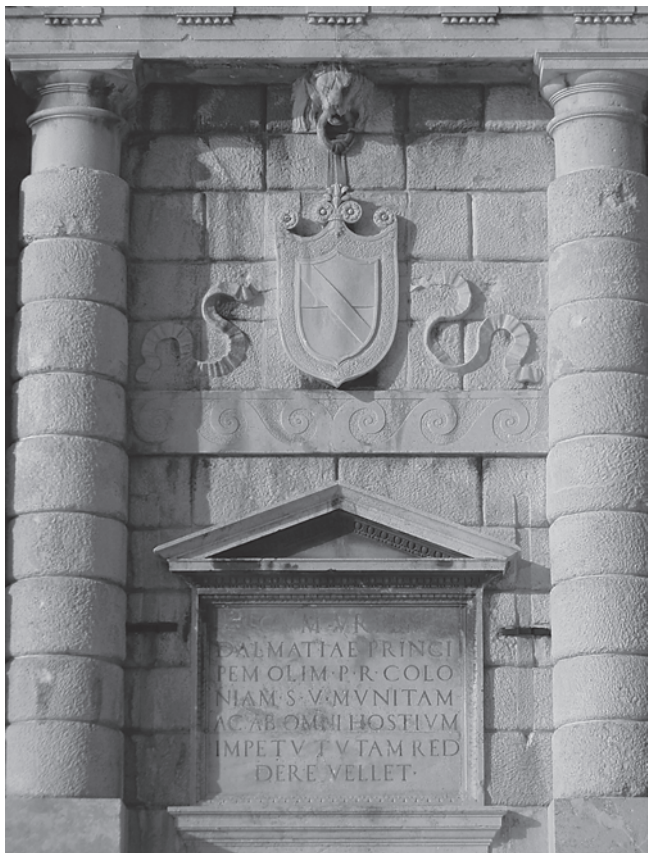
Dapače, u prostoru ispred srednjovjekovnih vrata predvidio je središnji, vrlo snažan bastion, tzv. Ponton, te s njim i znatno jaču utvrdu od one koju je della Rovere zamislio na ulazu u Grad. Dakle, što se tiče mjesta budućih gradskih vrata, Sanmichelijeva Porta terraferma, ili Kopnena vrata u Foši, zaista nisu »otrgnuta od glavne arterije civilnog života«, kako je pomišljala A. Deanović,¹⁷ već su kao jedina na kopnenoj strani s razlogom postavljena točno u osi jedne od dotada dviju glavnih arterija, one koja je u Sanmichelijevu vremenu ocijenjena važnijom. Shodno tome, moguće je zaključiti da dispoziciju vrata nije odredio bilo kakav formalni stav pri

Pročelje Porta terraferma u Zadru, 1543. g. (foto: P. Vežić)
Front façade of the Porta terraferma in Zadar, 1543

Zabat nad tablom i korniš s valovitim ornamentom (foto: P. Vežić)
Gable above the plaque and a cornice with curving ornaments

Polustupovi, tabla i grb nad lijevim prolazom vrata (foto: P. Vežić)
Half-pillars, a plaque, and a coat of arms above the left passage in the gate

Grb nad desnim prolazom vrata (foto: P. Vežić)
Coat of arms above the right passage in the gate

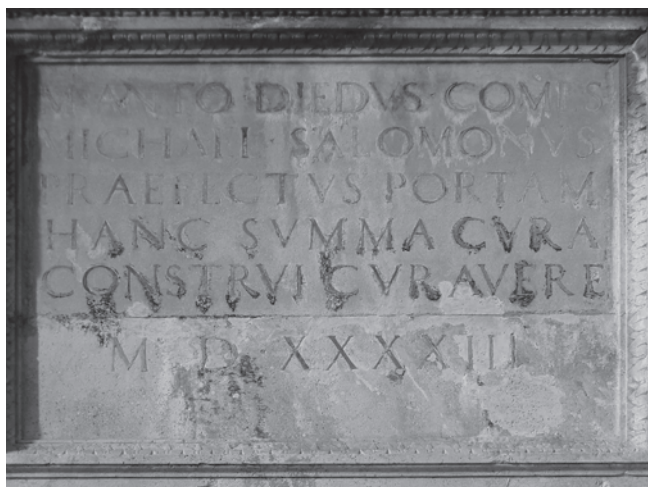

Tabla nad desnim prolazom vrata (foto: P. Vežić)
Plaque above the right passage in the gate

projektiranju prospekta gradskih zidina, već nužno prilagođavanje stvarnim funkcijama ulica u mreži putova Zadra i njegova okruženja u prvoj polovini 16. stoljeća. Vrata su podignuta ispred starijih, koja tada bijahu razorena.¹⁸ U njihovu zidu, pak, *in turri diruta iuxta portam novam*, bijaše otkriveno deset rimskih *cipusa*, koji su kao građevni materijal ugrađeni najprije u srednjemu vijeku u zide tadašnjih vrata, ili kule, te potom u 16. stoljeću još jednom preupotrijebljeni *supra portam qua itur ad continentem*, gdje su uzidani kao sidra, gvozdanim sponama vezana za stražnje dijelove blokova u završnome vijencu na pročelju Porta terraferma. Međutim, netko je, zacijelo u to doba, prepisao epitafe na njima, tako da Šime Ljubavac stotinjak godina kasnije zna za natpise, te njihove tekstove dostavlja Ivanu Lučiću, odakle su dospjeli u *CIL*.¹⁹

U izvornome obliku Vrata u Foši bijahu zapravo zasebna građevina, o čijoj ukupnoj strukturi svjedoči danas tek njihovo pročelje s tri prolaza i tlocrt iz 19. stoljeća. No, poput ostalih monumentalnih portala na renesansnim utverdama, i ona su bila zaseban fortifikacijski sklop. Dva su se pokretna mosta, uski s lijevoga bočnog prolaza i široki sa središnjega, spuštala s vrata na most preko Foše. Desni prolaz nije funkcionirao kao stvarna komunikacija, već se na pročelju našao isključivo iz kompozicijskih razloga arhitekture inspirirane širokim rimskim slavolucima. Kompoziciju vrata tvori visoki i široki lučno nadvijeni prolaz u sredini pročelja te niski i uski ravno nadvijeni prolaz na njegovim bokovima. (Tako malene bočne prolaze imaju vrata u Veroni, Porta Nuova i Porta di San Zeno, te Porta di San Martino u Legnanu i Porta di San Andrea ispred Venecije, a pokretni most samo sa središnjega i lijevog bočnog prolaza bio je izveden također na spomenutim vratima u Veroni.)²⁰ U volumenu vrata sva su tri prolaza vodila prema začelju. Srednji bijaše po dužini podijeljen u prednji i stražnji dio. Prednji je bio kraći, u tlocrtu trapezast, te pilastrima odvojen od stražnjega, koji je u tlocrtu imao kvadratnu formu. O izgledu začelja nije moguće suditi. Iz tlocrta se vidi tek da su prolazi stepenasto uvučeni u tijelo portala. Nažalost, zadarska vrata nisu naslijeđena u

Lik lava sv. Marka i lik sv. Krševana na konju (foto: P. Vežić)
Figures of St Mark's lion and St Chrisogonus on horseback

punini opisane prostorne strukture. Zapravo, od njih danas postoji tek pročelni zid, osamljen, bez konstrukcija i prostora zgrade koja se dizala iza njega.

Stoga se Porta terraferma doimlje poput paravana, izgledaju različita od svih ostalih na utverdama Michelea Sanmichelija. »Lišena unutrašnjega dijela, vrata su sad samo kulisa s ponekim sanmikelijevskim ukrasom s prednje strane i bez unutrašnje fasade odostraga«, kao da »bijahu drugačije zamišljena i u tlocrtu i u elevaciji i u volumetrijskoj kompoziciji.«²¹ Ipak, potrebno je još izravnije naglasiti da su vrata, kao duboki glavni ulaz u Grad, tek komunalnim zahvatima 19. stoljeća pretvorena u relativno tanak zid, zapravo samo monumentalni portal bivšega ulaza. Tada je nad njim nastala terasa s kamenom klupom i balustradom na stražnjoj strani. Terasi se prilazilo iz parka, koji je na Sanmichelijevu Pontonu, kasnije Bastionu Grimani, otvoren 1829. godine.²² Međutim, F. Ronzani i G. Lucioli arhitektonskim su crtežima dokumentirali izgled građevine u izvornom obliku, prije rušenja stražnjega dijela, te građu objavili u knjizi koja je praktično prva monografija o Micheleu Sanmicheliju i njegovim djelima.²³ Tu su otisnuta tri crteža zadarskih vrata, nacrt te spomenuti tlocrt i nekoliko detalja. Poput ostalih u knjizi, fino su i precizno izrađeni, popraćeni mjerilom i numeričkim podacima. Posebno je važan tlocrt, koji je zabilježio opisanu opću strukturu vrata, njihovu dubinu, oko 8,40 m, te raspored triju prolaza, kolnoga u sredini i dva pješaka sa strana. Crtež ima

Trabeacija i kapiteli na lijevome rubu vrata (foto: P. Vežić)
Trabeation and capitals on the left edge of the gate

Trabeacija i kapitel lijevoga polustupa u sredini vrata (foto: P. Vežić)
Trabeation and the capital of the left half-pillar in the middle of the gate

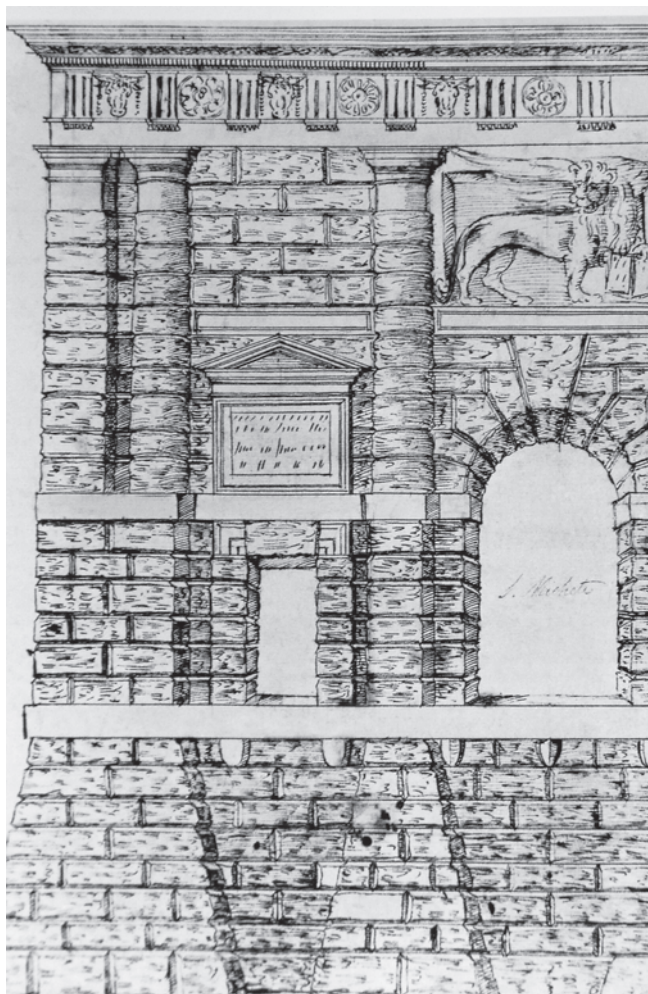
iznimnu dokumentarnu vrijednost. Svjedoči da su zadarska vrata razvijenošću prostorne strukture bila znatno jednostavnija od ostalih reprezentativnih portala na Sanmichelijevim utvrdama. To se ne bi moglo reći za arhitekturu sačuvanoga pročelja, koje je upravo na razini umjetničke forme zaista uzorno razrađena tema gradskoga portala nastalog po shemi rimskih slavoluka i u duhu manirističke arhitekture kasne renesanse.

O boravku Michelea Sanmichelija u Dalmaciji ponajviše se zna iz podataka koje je još 1568. godine tiskao G. Vasari,²⁴ te iz mletačkih izvještaja koje je objavio Š. Ljubić.²⁵ No, o autorstvu zadarskoga portala vodila se živa rasprava u kojoj su neki pisci djelo pripisivali Micheleu, a neki, pak, njegovu nećaku Giangiolamu. Potonjemu je vrata pripisao već G. Vasari.²⁶ Za njim su u 18. stoljeću to poduprli B. Del Pozzo²⁷ i T. Temanza,²⁸ a u novije doba A. Deanović²⁹ i L. Puppi.³⁰ Međutim, F. Ronzani i G. Lucioli nisu sumnjali u Micheleovo autorstvo te su mu Porta terraferma pripisali već 1823. godine.³¹ To su zatim slijedili brojni pisci (T. G. Jackson,³² G. Sabalich,³³ V. Brunelli,³⁴ C. Ceccheli,³⁵ ...). Međutim, Lj. Karaman je vrata na istome mjestu pripisao jednome pa drugom Sanmicheliju.³⁶ Potom su ih E. Langenskiöld³⁷ i P. Gazzola³⁸ atribuirali ipak Micheleu. Takvo uvjerenje izrazili su I. Petricioli³⁹ i K. Prijatelj,⁴⁰ te nedavno A. Žmegač⁴¹ i P. Marković.⁴² Važnu potkrepu u prilog toj atribuciji čini sličnost Porta terraferma u Zadru s vratima Porta Nuova u

Trabeacija u središnjem dijelu vrata (foto: P. Vežić)
Trabeation in the mid-section of the gate

Veroni⁴³ (natpis na njima izrijekom navodi Michelea Sanmichelija i godinu 1535.), te Porta San Martino u Legnanu iz 1535. godine, koja su F. Toso kao i P. Davies i D. Hemsoll pripisali također Micheleu.⁴⁴ Srodnost među tim portalima pokazuju njihovi proporcijски odnosi te sličnost u kompoziciji i pojedinačnim arhitektonskim oblicima.

Porta terraferma u Zadru, Firenze – Gabinetto disegni e stampe degli Uffizi, 1759/A (P. Davies – D. Hemsoll, *Michele Sanmichelì*)

Porta terraferma in Zadar, Florence – Gabinetto disegni e stampe degli Uffizi, 1759/A

Lijeva trećina vrata (foto: P. Vežić)

The leftmost third of the gate

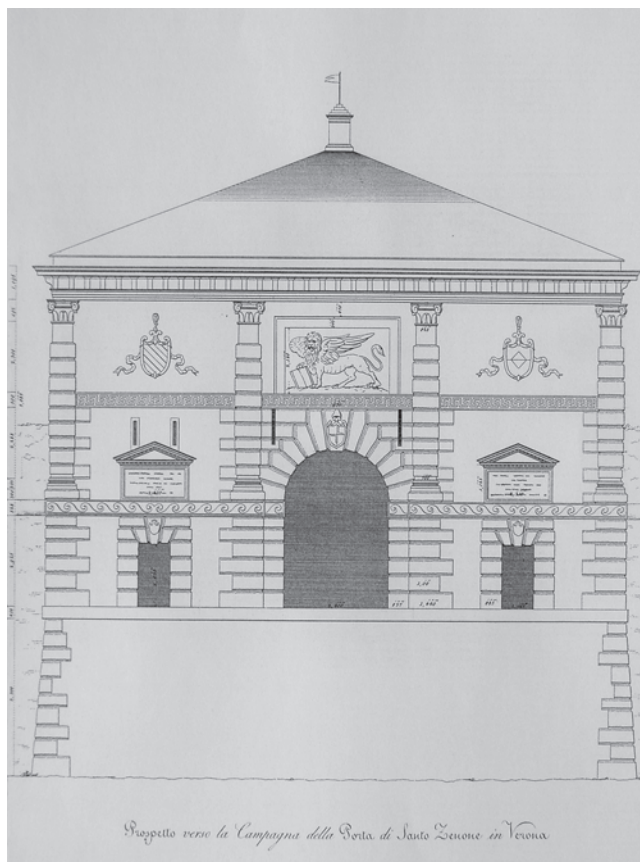
Arhitektonska kompozicija na pročelju Vrata u Foši složena je struktura vodoravnih i okomitih elemenata kojima je fasada podijeljena u odgovarajući raster. Na dnu, ispod hodne razine, nalazi se supstrukcija zakošena u škarpu te pojačana istacima ispod postamenata za nosače nadgrađa. U hodnoj je razini niska zona tih postamenata, koji visinom sežu do korniza na niveleti vijenaca nad bočnim vratima. Ponad njih je visoka zona nadgrađa koje seže do trabeacije. Nadgrađe je unutar sebe podijeljeno na donji i gornji dio. Među njima je korniz s vrlo plitkim valovitim ornamentom. Na donjem dijelu nalaze se natpisne table i oblina luka nad središnjim prolazom vrata. Na ključnome kamenu luka istaknut je reljef s konjaničkim likom sv. Krševana, koji je simbol zadarske komune. Na gornjemu dijelu istaknuti su grbovi providura Marcantonija Diedo i kapetana Michelea Salomona a među njima je lik krilatoga lava sv. Marka, simbol Republike.⁴⁵ Iznad svega je visoko gređe: arhitrav, friz i završni vijenac. (Slično se gređe nalazi nad prolazima Porta Palio u Veroni, Porta di San Andrea ispred Venecije i Porta di San Martino u Legnanu.)⁴⁶ Arhitrav je nizak, složen od svega dvije fascije. Friz ima karakteristične triglife i

metope. Završni je vijenac duboko istaknut u prostoru. Trabeaciju nose visoki pilastri i polustupovi, koji oplošje portala dijele u tri okomite plohe. (Takvo rješenje nalazi se na Porta Nuova u Veroni, Porta di San Martino u Legnanu i Porta di San Andrea ispred Venecije.)⁴⁷ Dakako, Porta terraferma imala su izvornu atiku, ali ona nije sačuvana već je na njezinu mjestu parapet naknadno napravljene terase. U cjelini, raster arhitektonskih elemenata na pročelju Vrata u Foši dijeli njihovo oplošje, između zone supstrukcije i zone trabeacije, u tri vertikalna i dva horizontalna sloja. Njihov ukupni proporcijski odnos, dakle zajednička dužina i visina hodne razine skupa s nadgrađem i trabeacijom, blizak je omjeru 3:2. Sličan omjer imaju također spomenuta dvojica vrata u Veroni i ona treća u Legnanu. Sva četvorica kompozicijski su srodna po svojevrsnom vertikalnom uzgonu, te baš po njemu različita od naglašeno horizontalnoga pružanja Porta Palio u Veroni ili Porta San Andrea ispred Venecije.

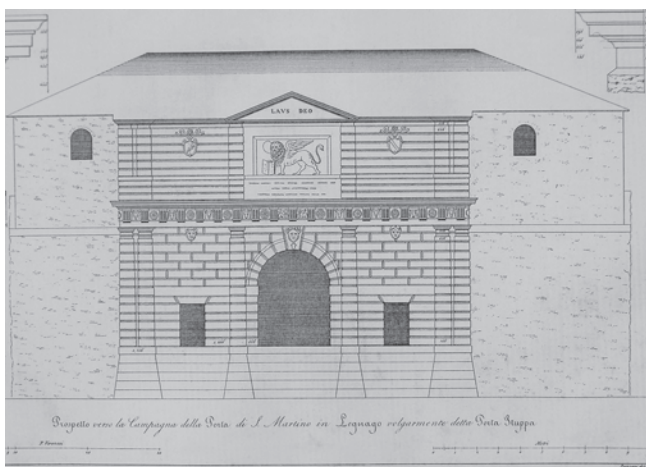
Stilski, pak, Porta terraferma u Zadru bliska su većini portala na utverdama Michelea Sanmichelija. Izgrađena su u toskanskom redu s dorskim frizom i fino klesanim kvadrima s bu-

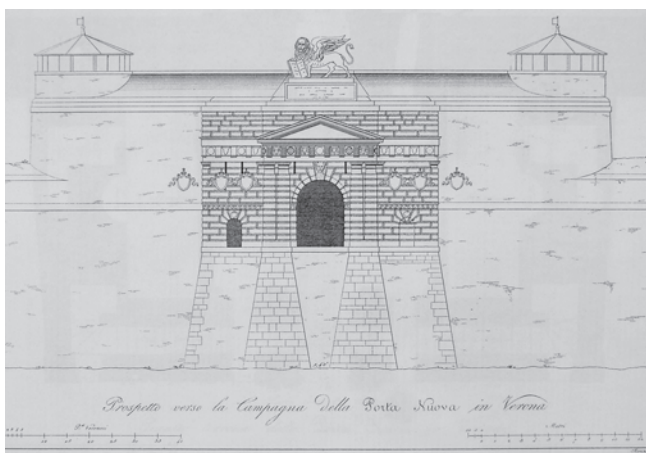
Porta terraferma u Zadru (prema: F. Ronzani – G. Luciolli, *Le fabbriche civili, ecclesiastiche e militari di Michele Sanmicheli*)
Porta terraferma in Zadar

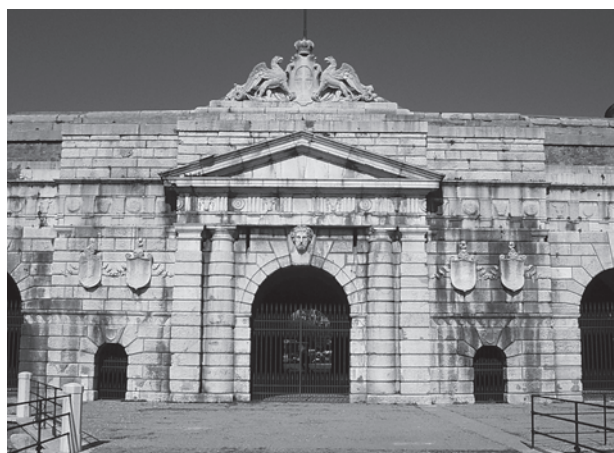
Porta di San Zeno u Veroni (F. Ronzani – G. Luciolli, *Le fabbriche civili, ecclesiastiche e militari di Michele Sanmicheli*)
Porta di San Zeno in Verona

Porta di San Martino u Legnanu (F. Ronzani – G. Luciolli, *Le fabbriche civili, ecclesiastiche e militari di Michele Sanmicheli*)
Porta di San Martino in Legnano

Porta Nuova u Veroni (F. Ronzani – G. Luciolli, *Le fabbriche civili, ecclesiastiche e militari di Michele Sanmicheli*)
Porta Nuova in Verona

Pročelje Porta Nuova u Veroni (foto: P. Vežić)
Façade of the Porta Nuova in Verona

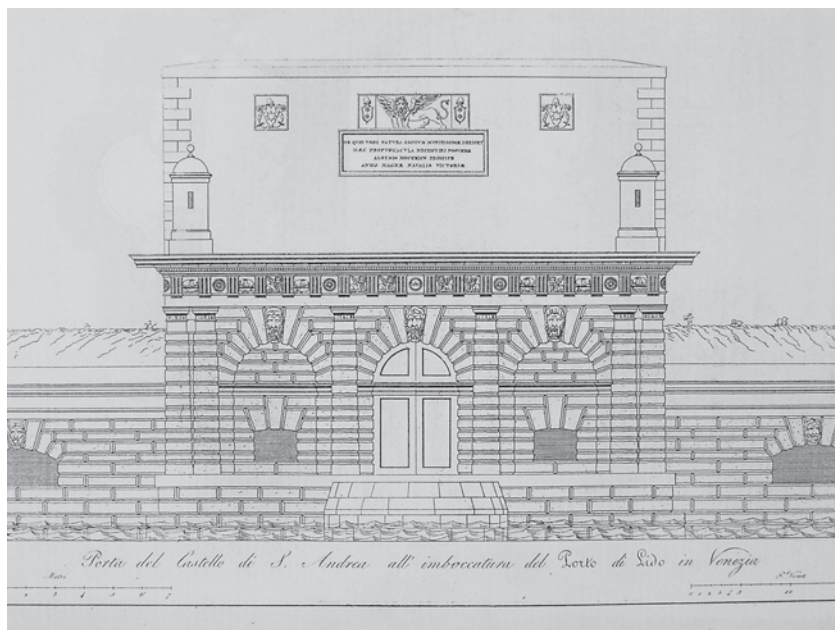

Trabeacija i kapiteli pod lijevim uglom zabata na vratima (foto: P. Vežić)

Trabeation and capitals under the left corner of the gable

Lik Jupitera-Amona na zaglavnome kamenu luka nad središnjim prolazom vrata (foto: P. Vežić)

Figure of Jupiter-Amon on the keystone of the arch above the middle passage in the gate

Nacrt Porta di San Andrea ispred Venecije (F. Ronzani – G. Luciolli, *Le fabbriche civili, ecclesiastiche e militari di Michele Sanmicheli*)

Plan of the Porta di San Andrea at Venice

njama na licu. Oni tvore zrnatu površinu oplošja s pravilnim slogom blokova, koji cjelini daju strogo komponiranu rustičnu strukturu. Njezinoj zrnatosti pridonose lagano prošireni blokovi s malo povećanim volumenom kvadara u svakom drugom redu.⁴⁸ K tome, Sanmicheli ne izvodi baze pod pilastrima portala na svojim utverdama, naglašavajući tako dorski red istaknut i na frizu.⁴⁹ Toj odlici moguće je pridružiti još jednu. Naime, Sanmicheli je »... čini se, prvi primijenio rustiku i na pilastre i na stupove ...«, kako je uočio već Lj. Karaman.⁵⁰

Skulptorskoj vrsnoći arhitektonske plastike, pak, bitno pridonosi kiparski rad, osobito lik lava sv. Marka posred vrata i niz bukranija na metopama friza te nadahnuo zamišljen i brižno izveden *chiaroscuro* odnos između naboranih i glat-

kih ploha na elementima arhitekture. Taj odnos naročito dolazi do izražaja na grbovima providura Dieda i kapetana Salomona te na valovitome ornamentu na kornišu ispod grbova. (Takav ornament nalazi se također na Porta Nuova i Porta di San Zeno u Veroni.)⁵¹ Klasičnu razinu dosežu fino odmjereni i modelirani toskanski kapiteli te nizovi ovulusa i profilacija na okvirima i trokutastim zabatima iznad tabli i u podgledu završnoga vijenca na trabeaciji. Tu su i ostali klasični elementi: konzolice, kasete, rozete, holedre i sl. (Srodan repertoar arhitektonskih ornamenta i profilacija zastupljen na svim portalima Sanmichelijevih utvrda.) Posebno je zanimljiv ritam koji je autor uspostavio na frizu. On se ne sastoji samo od pravilne izmjene triglifa i metopa već i redosljeda motiva na metopama. Naime, među njima se na svakoj drugoj

Klaustar Samostana sv. Frane u Zadru, 1556. g. – trijem do crkve (foto: P. Vežić)

Cloister of the monastery of St Francis in Zadar, 1556 – a porch near the church

Kapitel i pete dvaju lukova na trijemu klaustara (foto: P. Vežić)

Capital and heels of two arches on the porch of the cloister

nalazi bukranij, ali je između bukranija na jednoj metopi stilizirani busen akantusa, a na drugoj patera s azuriranom kalotom. Busen i patere se pravilno izmjenjuju u vlastitome slijedu. Sve to tvori originalnu kompoziciju bez uzora na nekim prethodnim rješenjima. Uz sve spomenuto valja navesti i vrsno izvedene natpise sa slovima klasične kapitale izlivenne u olovu. Uz imena Markantuna Dieda i Michelea Salomona tu je istaknuta i godine 1543. u kojoj su izgrađena Vrata u Foši. (CVM VRBEM DALMATIAE PRINCI / PEM OLIM P. R. COLO / NIAM. S. V. MVNTAM / AC AB OMNI HOSTIVM IMPETV TVTAM RED / DERE VELLETT // M. ANTO. DIEDVS COMES / MICHAEL SALOMONVS / PRAEFECTVS PORTAM / HANC SVMMA CVRA / CONSTRVI CVRAVERE / MDXXXIII)

Zanimljiva je i opća ikonografija kamene plastike na zadarskim vratima. U donjoj zoni diskretno su suprotstavljeni apolonijски i dionizijski motivi koje predočuju idealizirano lice mladića posred nadvratnika na lijevome prolazu (lice je nažalost znatno oštećeno), odnosno satirsko lice na desnome (ono je, pak, posve uništeno, poznato tek po staroj fotografiji). U srednjoj su zoni natpisi i grb grada na luku glavnoga prolaza, a u gornjoj grbovi aktualnih mletačkih činovnika i simbol nebeskoga zaštitnika Republike. Iznad svega je friz s lubanjama ovjenčanih i žrtvovanih volova. Ikonografija izražava mentalitet humanistički educirana umjetnika visoke

renesanse, inspirirana motivima klasične kulture. Takvoj razini, ali i stvarnoj arhitektonskoj plastici na Vratima u Foši, posve odgovara arhitektonska kompozicija portala zabilježenog na crtežu pohranjenu u Firenci, u Galeriji Uffizi, te je opravdano pomišljati kako je riječ o izvornome nacrtu upravo za Porta terraferma u Zadru.⁵² Naime, na crtežu nije predočen maskeron na ravnome nadvoju nad bočnim prolazom, korniš nema valoviti ornamenat, već ravno profilirane rubove, nad njim nema grba, lik lava sv. Krševana. Ukrasi na metopama ne odgovaraju stvarno izvedenu stanju. Razlike u svim tim detaljima pružaju mogućnost za utemeljenu pretpostavku o projektu, u nekim pojedinostima naknadno izmijenjenu, ili dopunjenu, ali ne o crtežu nastalu prema već izgrađenoj fasadi.

Modelacija, pak, donekle možda vještija od srodnih rješenja na ostalim portalima Sanmichelijevih utvrda, ukazuje na prvorazrednu radionicu, koju tek treba otkriti u nastavku istraživanja autorova opusa. Pritom, oblikovanje bukranija i lika krilatoga lava govori o kiparu velike vještine i zrelosti. Njegov je lav prikazan u karakterističnoj pozi uzdignuta krila i glave s oštrim pogledom. Niz obraze i vrat spuštaju se uvojci bogate grive. Pramenovi runa ocrtavaju liniju trbuha i prednjih šapa. Stražnje su u raskoraku. Iza njih se do tla spušta povijeni rep. Desnom prednjom šapom lav pridržava otvorenu

Pročelje Gradske straže u Zadru, 1564. g. (foto: P. Vežić)
Façade of the City Sentinel in Zadar, 1564

Edikula s tablom i natpisom na Bastionu Grimani, 1573. g. (foto: P. Vežić)
Edicule with a plaque and an inscription on the Grimani bastion, 1573

Trabeacija i kapiteli stupova na desnome rubu edikule (foto: P. Vežić)
Trabeation and capitals of the pillars on the right edge of the edicula

Nadvratnik s trabeacijom na vratima Palače Civalelli u Zadru (foto: P. Vežić)
Transom with trabeation on the gate of the Civaleli Palace in Zadar

knjigu s tekstem: PAX TIBI MARCE EVAGELISTA MEVS. Reljef svojom dubinom prerasta u gotovo punu plastiku, pravi kip, uz nažalost uništen Firentičev lik lava iz trogirске lože svakako najbolji primjer takve skulpture u Dalmaciji.⁵³ Sve to govori o iznimnoj vrijednosti Kopnenih vrata i o ambicioznu djelu, koje već u 16. stoljeću bijaše ocijenjeno kao rastrošno, po mišljenju G. Savorgnana: »... spendono piu nell'ornamentato di una porta con tante colonne e frisi e capitelli che fariano due baluardi con quella spesa ...«,⁵⁴ a po mišljenju I. Petriciolija ono jest »... najvrednije arhitektonsko ostvarenje što je mletačka vlast ostavila u Dalmaciji ...«. ⁵⁵ U cjelini, moguće je kazati da su Vrata u Foši, sudeći po kompoziciji njihova pročelja te kvaliteti klesarske i kiparske obrade, uz tzv. Zlatna vrata Dioklecijanove palače, svakako najljepši gradski portal među naslijeđenima uop-

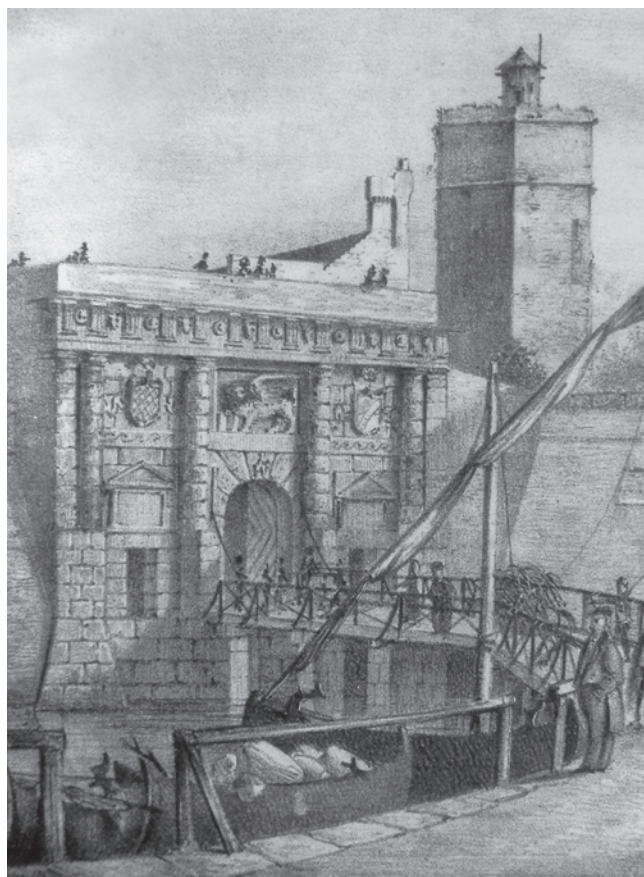
će na tlu povijesne Dalmacije, ujedno remek-djelo svoga autora.

Porta Terraferma su neupitno najbolji primjer manirističke arhitekture u Zadru. No, taj je stil u zadarskome graditeljstvu prisutan i na većem broju ostalih građevina. Svakako, ne treba ga tumačiti samo utjecajem Sanmichelijeve arhitekture koliko uopće umjetnošću visoke renesanse, odnosno manirizma kao duha vremena. Među njima svojim je skladom u nizanju lukovlja i stupovlja klasične profilacije osobito vrijedan kulastr u Samostanu sv. Frane. Na stupovima je primijenjen toskanski red s kapitelima drukčijih proporcijских odnosa od onih na Vratima u Foši te s glatkim deblom i atičkom bazom pod njim. Kulastr su 1556. godine podigli Ivan Trifunić i Ivan Strijić.⁵⁶ Godine 1562. na zapadnoj je strani Trga u Zadru podignuta Vela straža, zgrada za gradsku

Portal na pročelju Providurove palače u Zadru, 1607. g. (foto: P. Vežić)

Portal in the façade of the Providur Palace in Zadar, 1607

Pročelje Porta terraferma u Zadru s terasom nad vratima, litografija V. Poireta iz 1840. g. (I. Petricioli, *Stari Zadar u slici i riječi*)

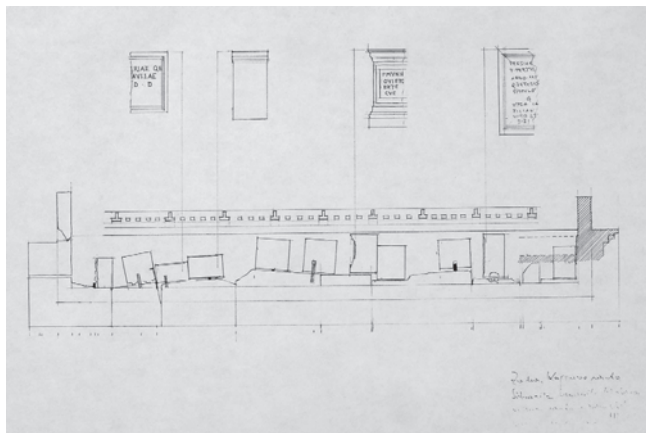
Façade of the Porta terraferma in Zadar with a terrace above the gate, lithograph by V. Poiret from 1840

vojnu posadu, a 1565. godine na istočnoj strani Gradska loža.⁵⁷ Oplošjem jedne i druge istaknut je karakteristični *bugnato* i toskanski red, ali različit od onoga na portalima utvrda Michelea Sanmichelija. Obje su građevine pripisivane njegovu nećaku Giangiolamu.⁵⁸ Na njima nema klasične tra-beacije svojstvene Micheleovim radovima. Međutim, srodno gređe istaknuto je, u malome mjerilu, na edikuli s tablom iz 1574. godine i natpisom u čast providura Alvisea Grimani-ja.⁵⁹ Pod njim, na bokovima table stoje u paru po dva obla stupa toskanskoga reda, ali s glatkim trupom i atičkim bazama. Kapiteli imaju proporcije onih na Porta terraferma. Iste stilske odlike ima i portal na kući Civaletti, nedaleko Crkve sv. Mihovila, s tim da su i metope na njemu naglašeno srodne s onima na frizu Vrata u Foši. Početkom 17. stoljeća, godine 1607., podignut je prostrani sklop Providurove palače u Zadru.⁶⁰ Ona na pročelju ima portal koji je zanimljiv primjer predloška slična upravo Kopnenim vratima. Doimlje se njihovom reduciranom replikom sa širokim i visokim lučno nadvijenim srednjim prolazom te dva uska i niska ravno nadvijenja bočna prolaza, sve skupa na oplošju rustičnoga *bugnata*. Konačno, glavni ulaz na Kneževoj palači svojevremeno

Stražnja strana pročelnoga zida Porta terraferma u Zadru (foto: P. Vežić)

Rear side of the façade wall, Porta terraferma in Zadar

Crtež rasporeda blokova završnoga vijenca i sidara koji su sponama vezani za blokove; sidra su rimski *cipusi* s natpisima zabilježenima u CIL-u, Planoteka Konzervatorskoga ureda u Zadru

Drawing of the distribution of the blocs of terminal wreath and the anchors linked to the blocs; the anchors are Roman cipi with inscriptions noted down in CIL, Map Collection of the Institute for Monument Conservation in Zadar

je nazvan »renesansnim portalom«. Zaista ima stilske sličnosti s manirističkom arhitekturom, u ovome slučaju sa stupovima jonskoga reda. Pod njima su postamenti zidani upravo jedna-

ko kao i oni na Vratima u Foši. Ipak, nije sigurno kojemu vremenu pripada taj portal.⁶¹

Nakon razaranja Sanmichelijevih vrata u 19. stoljeću, u tri je maha znatno oštećeno i njihovo sačuvano pročelje. Prvi put 1944. godine za ratnih stradanja Zadra u savezničkim bombardiranjima, kada su vrata oštetili geleri. Drugi put 1953. godine, kada su u naletu ideoloških predrasuda stradali brojni primjeri mletačkih lavova u Dalmaciji, pa tako i onaj na Vratima u Foši. Tada je otučena njegova glava, krilo i stražnja noga te lice na liku satira. Treći put 1991. godine, kada je u četničkom bombardiranju Zadra jedna granata izravno pogodila portal u zoni atike, a druga je eksplodirala pred samim vratima te raspršenim gelerima oštetila oplošje na desetak mjesta.⁶² Pri konzervatorskome zahvatu ispod pločnika na terasi ponad vrata otkriveno je deset spomenutih *cipusa*. Njih sedam je pročelnom stranom okrenuto prema ležaju te im natpise nije moguće provjeriti, dok su tri položena po boku, pa su epitafi pročitani. Sva su tri oštećena i necjelovita u odnosu na tekstove objavljene u CIL-u. Riječ je o natpisima broj 2923, 2926 i 2955. Prvi je s Vrata u Foši prenesen u Arheološki muzej,⁶³ dok su ostali zadržani pod pločnikom terase na pročelju vrata. Restauratorskim radovima obnovljeni su lik lava sv. Marka i drugi dijelovi oštećene arhitektonske plastike.⁶⁴

Bilješke

- 1 Predavanje pod naslovom »Vrata Michelea Sanmichelija i odraz njihove arhitekture u Zadru« održao sam na *Danima Cvita Fiskovića* u Dubrovniku 2004. godine. Ovaj je članak pismena razrada tamo izrečenih misli i prikazane slikovne građe.
- 2 LIONELLO PUPPI, Michele Sanmicheli architetto: opera completa, Roma, 1986.; Michele Sanmicheli: architettura, linguaggio e cultura artistica nel Cinquecento, (ur.) Howard Burns, Christoph Luitpold Frommel i Lionello Puppi, Milano, 1995.; PAUL DAVIES – DAVID HEMSOLL, Michele Sanmicheli, Milano, 2004.
- 3 ENNIO CONCINA – ELISABETTA MOLteni, La fabbrica della fortezza. L'architettura militare di Venezia, secc. XII- XVIII, Verona, 2001., 116, citirano prema: ANDREJ ŽMEGAČ, Zadarske utvrde 16. stoljeća, u: *Radovi Instituta za povijest umjetnosti*, 27 (2003.), 109.
- 4 ANA DEANOVIĆ, Prilog Sanmichelijâ utvrđivanju Dalmacije, u: ANA DEANOVIĆ, Utvrde i perivoji, Zagreb, 2001., 24–25; ANDREJ ŽMEGAČ (bilj. 3), 109.
- 5 IVO PETRICIOLI, Barakovićeve *Vila Slovinka* kao povijesni izvor, u: *Jurju Barakoviću o trispedesetoj obljetnici smrti* (posebno izdanje *Zadarske revije*), Zadar, 1979., 72–80.
- 6 IVO PETRICIOLI, Maketa Zadra u Pomorskom muzeju Venecije, u: *Zbornik Instituta za historijske nauke u Zadru*, 2 (1958.), 121.
- 7 TOMISLAV RAUKAR – IVO PETRICIOLI – FRANJO ŠVELEC – ŠIME PERIČIĆ, Zadar pod mletačkom upravom 1409–1797. (*Prošlost Zadra III*), Zadar, 1987., 289.
- 8 NADA KLAJIĆ – IVO PETRICIOLI, Zadar u srednjem vijeku do 1409. (*Prošlost Zadra II*), Zadar, 1976., 287.
- 9 VITALIANO BRUNELLI, Storia della città di Zara, Venezia, 1913., 407–408.; IVO PETRICIOLI, Lik Zadra u srednjem vijeku, u: *Grad Zadar – presjek kroz povijest*, Zadar, 1966., 180.
- 10 Izraz *alta ripa* zaista odgovara morfološkoj slici obale u Zadru, na potezu od Foše do Kolovara, te dalje uz more od Karne do Punta Bailo. Tu se tlo poput niskoga klifa okomito obrušava u more, za razliku od onoga na suprotnoj strani, do gradske luke, gdje se tlo u blagome padu spušta prema moru. To je ujedno razlog zbog kojeg Varoš bijaše obzidan u srednjemu vijeku vlastitim zidom samo uz more do luke i na kopnenoj strani popriječko zadarskoga poluotoka, ali ne i uz more do Zadarskoga kanala, gdje ga je branila prirodna visina strme obale.
- 11 IVO PETRICIOLI, Stari Zadar u slici i riječi, Zadar, 1999., 9.
- 12 IVO PETRICIOLI, Prinove istraživanju srednjovjekovnog lika Zadra, u: *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru*, 28 (1989.), 145–156.
- 13 PAVUŠA VEŽIĆ, *Platea civitatis Iadre* – prostorni razvoj Narodnog trga u Zadru, u: *Petriciolijev zbornik II – Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, 36 (1996.), 337–360.

- 14
Ivo Petricioli u: NADA KLAJČ – IVO PETRICIOLI (bilj. 8), 502.;
Ivo Petricioli u: TOMISLAV RAUKAR i dr. (bilj. 7) 283–284.
- 15
KRUNO PRIJATELJ, Za poglavlje o manirizmu u likovnoj umjetnosti Dalmacije, u: *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, 19 (1972.), 99–100; ENNIO CONCINA, La macchina territoriale. La progettazione della difesa nel Cinquecento veneto, Roma – Bari 1983., 36, citirano prema: ANDREJ ŽMEGAČ (bilj. 3), 111.
- 16
PAVUŠA VEŽIĆ, Crkva Sv. Ivana ispred Grada u Zadru, u: *Diadora*, 18–19 (1997.), 287; (= PAVUŠA VEŽIĆ, Crkva Sv. Ivana ispred Grada, u: *Iskoni be slovo: zbornik radova o glagoljici i glagoljašima zadarskog kraja i Crkvi svetog Ivana Krstitelja*, (ur.) Antun Badurina, Zagreb, 2001., 221)
- 17
ANA DEANOVIĆ (bilj. 4), 28.
- 18
Zabilježena su na planu Zadra u Državnome arhivu Torina, koji je proučio i objavio I. Petricioli. Vidi: IVO PETRICIOLI (bilj. 12), 152, bilj. 25.
- 19
Corpus Inscriptionum Latinarum, 3 (u pitanju su natpisi pod brojem: 2916, 2919, 2923, 2924, 2926, 2930, 2947, 2948, 2955 i 2958). Podatke o natpisima vidi u: BRANKA NEDVED, Stanovništvo Zadra od 1. do 3. stoljeća – I. dio, u: *Diadora*, 14 (1992.), 109–263.
- 20
PAUL DAVIES – DAVID HEMSOLL (bilj. 2), 243–261.
- 21
ANA DEANOVIĆ, Utvrđena Dalmacija: Shvaćanje Michelea i Gian Girolama Sanmichelija, u: ANA DEANOVIĆ (bilj. 4, 2001.), 43.
- 22
MIRNA PETRICIOLI, Povijesni razvoj zadarskih vrtova i perivoja, katalog izložbe održane u Narodnom muzeju u Zadru, Zadar, 1989.;
MIRNA PETRICIOLI, Povijest zadarske botanike, u: *Zadarska županija*, Zadar, 2001., 66–67.
- 23
FRANCESCO RONZANI – GEROLAMO LUCIOLLI, Porta di terraferma in Zara, u: *Le fabbriche civili, ecclesiastiche e militari di Michele Sanmicheli*, Venezia, 1831.
- 24
GIORGIO VASARI, Le vite dei più eccellenti pittori scultori ed architettori, Firenze, 1906., tom. VI.
- 25
ŠIME LJUBIĆ, Commissiones et relationes Venetae II, Zagreb, 1877., 125, 150 i 185.
- 26
GIORGIO VASARI (bilj. 24), 341, citirano prema: ANA DEANOVIĆ (bilj. 4), 24.
- 27
BARNABA DEL POZZO, Le vite de' pittori, degli scultori et architetti veronesi, Verona, 1718., 47, citirano prema: ANA DEANOVIĆ (bilj. 4), 24.
- 28
TOMMASO TEMANZA, Vite dei più celebri architetti e scultori veneziani che fioriscono nel secolo decimosesto, Milano, 1966., 163, citirano prema: ANA DEANOVIĆ (bilj. 4), 24.
- 29
ANA DEANOVIĆ, Il contributo dei Sanmicheli alla fortificazione della Dalmazia, u: *Castellum*, 7 (1968.), 37–56; ANA DEANOVIĆ, Dalmazia fortificata: un concetto di Michele e Gian Girolamo Sanmicheli, u: *Castelli e città fortificate. Storia – recupero – valorizzazione*, Udine–Trieste, 1991., 27–36; ANA DEANOVIĆ, Architetti veneti de Cinquecento impegnati nella fortificazione della costa dalmata, u: *L'architettura militare veneta del Cinquecento*, Milano, 1988.
- 30
LIONELLO PUPPI, Michele Sanmicheli architetto. Opera completa, Roma, 1986., 78, 213, citirano prema: ANDREJ ŽMEGAČ (bilj. 3), 111.
- 31
FRANCESCO RONZANI – GEROLAMO LUCIOLLI (bilj. 23), 77–78, citirano prema: ANA DEANOVIĆ (bilj. 4), 24.
- 32
THOMAS GRAHAM JACKSON, Dalmatia, the Quarnero and Istria, tom. I., Oxford, 1887.
- 33
GIUSEPPE SABALICH, Guida archeologica di Zara, Zara, 1897., 220–224.
- 34
VITALIANO BRUNELLI, Le opere fortificatorie del Comune di Zara, u: *Rivista dalmatica*, 3 (1904.).
- 35
CARLO CECHELLI, Catalogo delle cose d'arte e di antichità d'Italia – Zara, Roma, 1932.
- 36
LJUBO KARAMAN, Umjetnost u Dalmaciji – XV i XVI vijek, Zagreb, 1933., 104–105.
- 37
ERIK JOHAN LANGENSKIÖLD, Michele Sanmicheli, the Architect of Verona, Uppsala, 1937., 139–140, 172, 175–176; citirano prema: ANDREJ ŽMEGAČ (bilj. 3), 112.
- 38
PIERO GAZZOLA, Michele Sanmicheli, architetto veronese del Cinquecento, katalog izložbe, Venezia, 1960., 86, citirano prema: ANA DEANOVIĆ (bilj. 4), 24.
- 39
Ivo Petricioli u: TOMISLAV RAUKAR i dr. (bilj. 7), 277.
- 40
KRUNO PRIJATELJ, Sanmicheli e la Dalmazia, u: *Michele Sanmicheli* (bilj. 2, 1995.), 222–227.
- 41
ANDREJ ŽMEGAČ (bilj. 3), 113.
- 42
PREDRAG MARKOVIĆ, kat. jed. 13, u: *Hrvatska renesansa – katalog*, Zagreb, 2004., 241–242.
- 43
ENNIO CONCINA, »Munire et ornare«: Sanmicheli e le porte di Verona, u: *Michele Sanmicheli* (bilj. 2, 1995.), 198–199; PAUL DAVIES – DAVID HEMSOLL (bilj. 2), 243–252.
- 44
FILIPPO TOSO, Porta San Martino a Legnano e Porta Nuova a Verona. Nuovi documenti sul Sanmicheli *Architecto* nella fabbrica militare, u: *Annali di architettura*, 12 (2000.), 61; PAUL DAVIES – DAVID HEMSOLL (bilj. 2), 252–253.
- 45
Srodan raspored hodne razine i nadgrađa imaju Porta di San Zeno u Veroni.; (vidi: FRANCESCO RONZANI – GEROLAMO LUCIOLLI (bilj. 23); PAUL DAVIES – DAVID HEMSOLL (bilj. 2), 258–261.

- 46
Vidi: FRANCESCO RONZANI – GEROLAMO LUCIOLLI (bilj. 23); PAUL DAVIES – DAVID HEMSOLL (bilj. 2), 252–257.
- 47
Isto.
- 48
To je svojstveno svim portalima Sanmichelijevih utvrda.
- 49
CHRISTOPH LUITPOLD FROMMEL, Roma e l'opera giovanile di Sanmicheli, u: *Michele Sanmicheli* (bilj. 2, 1995.), 31.
- 50
LJUBO KARAMAN, Umjetnost u Dalmaciji, 105.
- 51
Vidi: FRANCESCO RONZANI – GEROLAMO LUCIOLLI (bilj. 23); PAUL DAVIES – DAVID HEMSOLL (bilj. 2), 243–261.
- 52
Firenze, Gabinetto disegni e stampe degli Uffizi, 1759/A; Ivo Petricioli u: TOMISLAV RAUKAR i dr. (bilj. 7), 278 i 283; CHRISTOPH LUITPOLD FROMMEL (bilj. 49), 31; KRUNO PRIJATELJ (bilj. 40); PAUL DAVIES – DAVID HEMSOLL (bilj. 2), 257–258.
- 53
Alberto Rizzi, marljivi istraživač mletačke povijesti u Dalmaciji, pretpostavlja da je autor zadarskoga lava možda Paolo Sanmicheli, zabilježeni »leonist« u Legnanu. – Vidi: ALBERTO RIZZI, I leoni di Zara, u: *Ateneo veneto*, CLXXV., n. s. XXVI., vol. 26, 1–2 (1998.), 12.
- 54
ENNIO CONCINA, u: *Michele Sanmicheli* (bilj. 2, 1995.), 203.
- 55
Ivo Petricioli u: TOMISLAV RAUKAR i dr. (bilj. 7), 277.
- 56
JUSTIN VELNIĆ, Samostan Sv. Frane u Zadru, povijesni prikaz njegova života i djelatnosti, u: *Samostan Sv. Frane u Zadru*, Zadar, 1980., 38–42.
- 57
PAVUŠA VEŽIĆ (bilj. 13), 345–351.
- 58
Ivo Petricioli u: TOMISLAV RAUKAR i dr. (bilj. 7), 284–285.
- 59
GIUSEPPE SABALICH (bilj. 33), 241; Ivo Petricioli u: TOMISLAV RAUKAR i dr. (bilj. 7), 284.
- 60
Ivo Petricioli u: TOMISLAV RAUKAR i dr. (bilj. 7), 537.; MARIJA STAGLIČIĆ, Izgradnja Providurove i Kneževe palače u Zadru, u: *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru*, 20 (1982.), 87–90.
- 61
MARIJA STAGLIČIĆ (bilj. 60), 79.; MARIJA STAGLIČIĆ, Klasicizam u Zadru, Zagreb, 1996., 15.
- 62
MILJENKO DOMIJAN, Obnova graditeljske baštine na području djelovanja Konzervatorskog odjela u Zadru, u: *Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske*, 24–25 (1998.–1999.), 153–154.
- 63
BRANKA NEDVED (bilj. 19), 187.
- 64
Poslove je u okviru programa i stalnoga konzervatorskog nadzora Zavoda za zaštitu spomenika kulture izvelo poduzeće »Oblikovanje« vlasnika Milivoja Šegana, akademskoga kipara i restauratora. Novac za program osiguralo je Ministarstvo kulture Republike Hrvatske i Regija Veneto.

Summary

Pavuša Vežić

Michele Sanmicheli's Porta Terraferma in Zadar

In 1537, Michele Sanmicheli, the chief military architect of the Venetian Republic, was commissioned by the authorities to build new city fortifications and a channel (*fosso*) on the mainland side of Zadar, »... dalla banda di Santa Maria del mare ...«. The author identifies this church with that of *S. Maria de Melta* or *S. Maria de Alta ripa*, as it is attested in the sources. It was situated in front of the city walls, in the medieval suburb of *Borgo di San Martino*, which was demolished around 1570.

Sanmicheli planned only one gate in the new fortifications, instead of the former two in the antique and medieval walls on the mainland side of Zadar. The new *Porta Terraferma* was constructed in 1543 as a separate building with a front and a rear façade, with deep passages between them. In the 19th-century public works in Zadar, the rear façade and the passages were destroyed, so only the front façade remained preserved until today. Nevertheless, its composition and architectural elements are reminiscent of the fortification portals designed by Michele Sanmicheli, particularly the *Porta*

Nuova in Verona and the *Porta di San Martino* in Legnano, while its architectural sculpture also reminds of the *Porta di San Andrea* at Venice. The design of the sculpture on the Zadar gate is of a very high quality, even finer than that on the similar fortification portals of Sanmicheli. The execution of bucrania on the metopes of the frieze, especially the figure of St Mark's lion, points to a first-class workshop and a sculptor of great skill and maturity. Both of them must still be identified by further investigating the opus of Michele Sanmicheli. But even now it is possible to say that the Gate of Foša, with its accomplished composition of the façade, as well as the high quality of sculpture and stone-carving, is certainly the most beautiful – beside the so-called Golden Gate of Diocletian's Palace – among the inherited city portals in the region of historical Dalmatia and a masterpiece of its author.

Key words: Michele Sanmicheli, Zadar, Foša, gate, portal, Renaissance